

Hva er det lutherske kirkerom i dag?

*Biskopens foredrag på Riksantikvarens fagsamling for bispekontorets saksbehandlere
10.-11. februar 2011*

Da vi først drøftet temaformuleringen for mitt foredrag, noterte jeg ”Det Hellige Rommet”, i min notatblokk. Og med dagens formulering ”Hva er det lutherske kirkerom i dag”, er det fristende å gå tilbake til de første notatene og si: Det lutherske kirkerom i dag er: Det hellige rommet.

Men det bør kvalifiseres. Før jeg gjør det, to refleksjoner om det hellige rommet fra to ulike aktører på kulturfronten. Først: Ole Paus:

”Kirken er et sted hvor vi kan komme med våre største gleder og svarteste sorger. Dette sitter i rommet som et ekko og er den usynlige utsmykning av kirkerommet.” Det hellige rommet: Stedet for våre største gleder og svarteste sorger.

Refleksjon nummer to:

”En kirke skal kunne vekke syner ved å åpne øyne, den skal leve i en bildeverden som er så tiltrekkende, spennende og vakker at man føler et elementært begjær etter å bli delaktig i den.”

Det er professor i dansk litteratur i København Erik A. Nielsen, som skriver dette, og han fortsetter: *”Den som deltar i den skal føle at her kan han eller hun bringe sitt liv inn i et rom, hvis hellige kraft er stor og virkningsfull, et rom som gjennomstråler en selv, og vekker viten om at man er et langt med omfattende, rikt og elsket vesen enn man tror når man ser sitt bilde i hverdagens speil.”*

Opplevelsen av det hellige rom bærer i seg en dobbelthet. Kirken som kultisk, gudstjenestelig rom er ikke bundet til bestemte steder hvor hellige handlinger en gang fant sted.

Kirkens rom er heller ikke hellig gjennom lagring av hellige gjenstander, relikvier.

Det kirkelige rom gjøres hellig gjennom nærværet av den hellige Gud. Dette nærvær er i vår lutherske tradisjon tolket noe ulikt. For å si det svært firkantet: I den lavkirkelige tradisjon har vekten ligget på forkynnelse og tilbedelse, i den høykirkelige tradisjon har også de hellige handlinger, dåp og nattverd, spilt en avgjørende rolle. I begge tradisjoner er det grunnleggende likheter. Rommet gjøres hellig ved nærværet av Jesus som den korsfestede som uttrykker livets smerte, og Jesus Kristus som den oppstandne som uttrykker livets håp.

I begge tradisjoner er det en grunnleggende erfaring at bønn og tilbedelse skaper et hellig rom i et fysisk rom.

Opplevelsen av det hellige rommet henger nært sammen med opplevelsen av gudstjenesten som en annen tid. Avgjørende her er opplevelsen av nåtiden.

I hverdagen oppleves en nåtid som er i konstant klemme mellom hva vi nettopp har gjort og hva vi nå må gjøre. Nåtiden skvises sammen til nulltid. Tidsklemme er nå et språklig uttrykk for dette. Her skal kirken tilby mennesker i det hellige rommet en annen opplevelse av tiden. I møtet med det evige omskapes nåtiden til uendelig tid. Gjennom å hvile i denne tiden åpnes sinnet for fortid og fremtid.

I denne utvidelse av tiden ligger opplevelsen av

- nærvær
- erindring
- og - forventning

Mennesker kommer i kontakt med sine egne livsfortellinger og håp, og de kan forankre disse i Bibelens og kirkens fortellinger og løfter.

Kunst og arkitektur er derfor vesentlig i kirkerommet fordi vi trenger et sted hvor rommet og tiden forvandles og gir mulighet for opplevelse og ettertanke. Å være i det hellige rommet, reist i 1125, Stavanger Domkirke, en torsdagskveld tidlig i januar, sammen med sørgende etter 15 omkomne i år 2010 i trafikken, er å kjenne at livsfortellingene og håpet forankres ikke bare i ordene fra Den Gode Boken, men at det er slik Ole Paus sa det: "De svarteste sorger sitter i rommet som er ekko og er den usynlige utsmykning av kirkerommet".

De sitter i steinen, mellom veggene som i generasjoner har hørt menneskers fortvilte rop når døden rammer.

Å tenne lys i globen,

å sitte i stillhet og ettertanke,

å kunne hvile i Kyrie eleison – Herre miskunne deg

er å vite at menneskelivets sårbarhet og menneskelivets hellighet har sitt helligsted: i vårt lutherske kirkerom.

Det lutherske kirkerom i dag er det samme som i 1125(!): stedet der den gjestmilde Gud gir den slitne pilegrim hvile – trygghet – håp.

Vi vet at troen lever sitt liv også utenfor kirkens vegger. Men kanskje er det verdt å ta frem igjen biskop emeritus Per Lønning's ord fra vigslingen av Jeløy kirke i 1975, om nettopp synliggjøringen av troen. "Gud trenger ikke kirkehus for å overleve. Grenseløs i tid og rom og makt, lar han seg møte av mennesker alltid og overalt. Men vi trenger helligdommer for å overleve – for at gudsbildet i oss skal overleve. Vi trenger hus som kan samle oss og våre. Vi trenger HUS som kan samle sinn og tanker. Ikke minst gjør vi det i en stressfylt tid som vår, når likt og ulikt river oppmerksomheten i filler for oss.

Kirkehuset gir hjelp til - konsentrasjon,

Kirkehuset gir hjelp til - samfunn."

Og så avslutter han med ord som fremdeles har gyldighet: *”Det sier noe om sivilisasjonens vilje til å regne med Gud, at den har vilje til å reise ham helligdommer. Der kirken forsvinner i landskapet, er Gud i ferd med å forsvinne i hjertene.”*

Domkirken og alle vår kirker står der som uttrykk nettopp for at vi trenger det hellige rom for å overleve. Ved siden av trosopplæringsreformen, der jeg nedla mye energi og tid i Kirkerådsperioden, var det arbeidet for å få frem ”Kunsten å være kirke. Kirkens kulturmelding”, som ga meg den største gleden.

”Kunsten å være kirke” reflekterer også over det de kaller kirkerommets teologi. *”Kyrkjene er til for å gi rom til feiringa av livets siger over døden. Her møter menneske den oppstadne Kristus. Sjølve bygget er gjerne omslutta av kyrkjegardar som vitnar om ei trassig tru på at Gud som reiste Kristus opp frå døden ein dag skal skapa vår død om til liv. Dei døde er ofte gravlagt med andletet vendt mot aust slik at dei skal kunne stå opp og møte Kristus i soloppgangen.*

Men ikkje nok med det. Ut over det funksjonelle, å skulle leggja tilrette for den liturgiske feiringa, kan kyrkjas arkitektur også uttrykkje det mysteriet som finn stad når kyrkjelyden er samla til gudsteneste. Rommet og bygget er i seg sjølv eit teikn på ein verkelegdom som går ut over den tida og det rommet som menneskelivet er ramma inn av. På den heilage staden blir menneska tekne med til ein grensestad. Kyrkjebygget skal saman med vatn og vin, brød og musikk, ord og rørsler hjelpe menneske til å skimte himmelen over livet sitt og den større samanhengen som våre einskilde liv er ein del av.” (s. 57 i ”Kunsten å være kirke”).

Saman med   vatn og vin
                                      brød og musikk
                                      ord og rørsle

Vi er med andre ord over på der II i foredraget: Gudstjenesten og kirkerommet.

Og vi spør: Hva er det som identifiserer oss som kristne?

Det er, sier Gordon W. Lathrop,
- bordets
- ordets
- dåpens og
- bønnens handlinger

Menigheten er først og fremst mennesker som samles til gudstjeneste. Da Ungdommens Kirkemøte i 2003 (under sak 05/03) spurte ”Hva slags gudstjeneste vil vi ha?”, og med det satte i gang hele gudstjenestereformen, mente de at alle gudstjenester bør ta utgangspunkt i én grunnstruktur. Sitat: ”med grunnstruktur mener vi de elementene som minst bør være med i hver gudstjeneste. Vi har valgt å kalle de ulike elementer for ”steder” for å fokusere på innholdet. Dermed gir Ungdommens Kirkemøte oss god hjelp til å se på det fysiske ”sted” – kirkerommet – og gudstjenestens ”steder” som noe som hører uløselig sammen. Grunnstrukturen som Ungdommens Kirkemøte skisserer, har en to-tusenårig liturgisk tradisjon. Det er, med Ungdommens Kirkemøtes ord

- Sannhetens sted: Syndsbekjennelse
Kyrie
Absolusjon
- Lovsangens sted: Gloria
Sanger og salmer
- Ordets sted: Tekstlesning
Forkynnelse
Undervisning
Vitnesbyrd
- Bønnens sted: Forbønn
Bønn for dagen
Inngangsbønn
- Bordets sted: Nattverd
(UKM: "Det bør tilstrebes at det er nattverd i hver gudstjeneste)
- Utsendelsens sted: Velsignelse
Utsendelse
Hilsen

Et viktig anliggende for UKM var at gudstjenesten med disse "stedene" er menighetens storsamling:

- fest for alle i menigheten
- med fokus på fellesskapet med Gud og med mennesker.

Gudstjenesten konstituerer fellesskapet.

Når UKM ser for seg endringene som kommer, vet de at det også må arbeides med uttrykksformer, og bl.a. ga de Kirkemøtet samme høst noen stikkord for det videre arbeid med uttrykksformer. Det som er interessant for vårt tema, er at kirkens ungdommer er opptatt av

- bruk av kirkerommet som ressurs i seg selv
- bruk av symboler og estetikk
- bevegelse i kirkerommet: (for eksempel bønnevandring eller at predikanten ikke alltid bruker prekestolen.)
- ritualer, symbolske handlinger.

Her taler de om menighetens naturlige livsform. Og jeg hører i bakgrunnen professor Christian Norberg-Schulz: *"Arkitekturen skal gjøre livsformen synlig."*

Behovet for meningsfylte handlinger krever motsvar i arkitekturens former. Men svarene er ikke entydige, de blir gitt forskjellig til ulike tider med kulturens endringer.

I bind 6 i bokserien Kirker i Norge, Modernismen, 1900-tallet, heter det om arkitekturbegrepet: *”Arkitekturen avspeiler samfunnets kulturelle standard og åndelige kvalitet. Kirkearkitekturen i Norge avspeiler derfor Den norsk kirkes egenskaper i tro og liv, i teori og praksis.*

Arkitekturen viser hva kirken som organisasjon og de aktive individene i kirken holder for hellig og sakralt, alminnelig og verdig.”

Kirkehuset og kirkerommet synliggjør det som er vår felles kristne tro, og det preges av den lutherske tradisjon som har formet oss og fremdeles tør jeg tro, øver sin påvirkning.

UKM brukte uttrykket ”sannhetens sted”. For Martin Luther rommet gudstjenesten nettopp møtet med sannheten. Gudstjenesten gjelder liv og død. I sin innvielse av Torgaukirken taler Luther om hva som skjer når samtalen mellom Gud og mennesket kommer i stand, så menigheten merker at Gud taler sitt befriende ord direkte til den enkelte. Gud taler til mennesket gjennom Skriften og prekenen, og mennesket svarer i bønn, trosbekjennelse og lovsang. Det er altså et dialogisk møte mellom Gud og menneske.

Men: Guds ord må høres! Prekene får en sentral plass i luthersk teologi, og det er naturlig at talerstol og benker fikk en sentral plass i det lutherske gudstjenestehus. For noen gikk det så langt at kirken ble først og fremst et auditorium eller en skolestue. Dagens powerpoint-entusiasme drar i samme retning. Men jeg tror ikke det er overhodet dekkende for dagens lutherdom å hevde at kirkens rom har gått fra kult til kommunikasjon eller fra rite til ord. Det finnes innenfor den lutherske tradisjon andre perspektiver enn prekenen og undervisningen (selv om det kateketiske betyr mye).

Jeg tenker på gudstjenesten som OPPLEVELSENS ROM.

Går vi til Friedrich Schleiermacher (1768 – 1834) – en av de store teologer i moderne tid – finner vi én som ser gudstjenesten med estetiske briller. Gudstjenesten, sier han, er en ”avbrytelse” i forhold til hverdagens gjøremål. Et sentralt begrep hos Schleiermacher handler om gudstjenesten som en ”darstellender Handeln”, altså en symbolsk fremstilling av den kristne tro. Schleiermacher refererer til kunsten og festen. Gudstjenesten er en avbrytelse for den verden som tenker bare i effektivitet og produktivitet. Gudstjenesterommet er ikke en lærestanstalt, men et kunstnerisk sted der vi kan se vårt indre speilet i gudstjenestens handlinger, symboler og tegn.

Jfr. Erik A. Nielsens ord. Vi

- merker
- føler
- hører
- ser
- smaker oss til frelsen

for å si det med Schleiermachers kontante språk.

Det er et godt perspektiv: gudstjenesten som avbrytelse.
En avbrytelse, hvor menigheten gjennom liturgiens tegn og mønster får formet sine liv.
Gjennom bønner får min åndelige lengsel retning og språk.
I nattverden opplever vi et fellesskap på tvers av den skyld og skam vi lever med.
Og i de løftede hender under velsignelsen merker vi kraften og tryggheten i
gudstjenestens utsendelsestegn.

Det er - handling
- tilstedeværelse
- opplevelse
- praksis

Schleiermacher har fremdeles mye å gå oss med sitt estetiske perspektiv: troen innøves nettopp via gudstjenestens handlinger. Kravet til det lutherske kirkerom blir da: Rommet og arkitekturen må åpne for et annerledes rom enn auditoriet og skolestuen – med plass for å gå, sitte, lytte, folde sine hender, synge, se, spise. Selv om vi med rette kan kritisere den lutherske gudstjenesten for intellektualisering og fattig på synlige, kroppslige elementer, så mangler de ikke helt! Kirken er et spesielt rom der atmosfæren betyr mye for gudstjenesten. Vi vet at handling og atferd ofte har større symbolsk kraft enn ord.

Kravet til rommet ligger i sanseordene

- se
- merke
- føle
- smake
- høre

De sterkeste opplevelsene av kirkerommet fra soknepresttiden min på Nordstrand har jeg fra onsdagskveldene med Åpen kirke, tilrettelagt for organisert stillhet i fellesskap. Tore Laugerud og Veslemøy Nystedt Stoltenberg var blant dem som hadde ansvar – og de tok med inn i kirken

- bilder
- ikoner
- gjenstander
- lys

En gang var det det berømte treenighetsikonet av Andrej Rublov. Og jeg kunne forstå Henri Nouwen, som kunne sitte stille i timevis foran dette ikonet, da han var i en kritisk fare i livet, utmattet og mentalt utslått.

Nærheten til ikonet – i stillheten – utløste de helbredende prosessene i ham. Han opplevde at ikonet skapte et hellig rom rundt seg og i hans liv. Han opplevde gudsnærvær og tiltale. Og han fikk oppleve at den viktigste livskilden finnes i det hellige rommet. Det svarer best på Hva et luthersk kirkerom er: LIVSKILDENS ROM.

Sceneperspektivet

I mediasamfunnet kan det synes som om alt som er viktig, finner sted på en scene. TV-mediet, kino, teater: scenemenneskene opptrer for tilskuere. Et grunnperspektiv er spenningen scene – auditorium, produsent – konsument.

Er gudstjenesten en forestilling? Preges vi i vår tenkning om kirkebygget av dette sceneperspektivet? Når prekestolen erstattes av talkshowmøbler på scenen? Jeg har møtt det i spørsmål om godkjenning av tegninger til nye kirkebygg, i samtale om scene eller alterparti. Og jeg har hentet kloke ord fra Martin Modéus, som skriver i ”Mänsklig gudstjänst – Om gudstjänsten som relation och rit”, om sceneperspektivet: *”I det sceniska förhållningsättet ligger et produsent-konsumenttänkande”, vilket paradoxalt nog kan förstärkas när ansvaret breddas i arbetslaget, altså om dette innebär att fler anställda ser på ”gudstjänstscenen” på ett sätt som trängar undan ”gudstjänstens vi”.*

Nyttårsmottakelsen for sørfylket i Stavanger bispedømme fant i år sted i Frøyland og Orstad kirke, en av de nyeste, vigslet i desember 2008, og med topp gudstjenestebesøk i landet ifølge Tilstandsrapport fra KIFO om Den norske kirke. Her har det skjedd flere brudd med tradisjonelle kirkerom. Det er scene og rom og med fokus på det som skjer på scenen. Sist uke var jeg sammen med bispedømmets kateketer og diakoner i Grødem kirke, vigslet i mai år 2000, og med Ove Morten Berge som arkitekt. Og skal vi tro Oddbjørn Sørmoen – og det skal vi! – er Grødem kirke et eksempel på at det som oppleves som ”hellig rom” er på vei tilbake til norske kirker.

Jeg er enig med Sørmoen i hans refleksjoner, når han sier: *”Det hellige kan lett defineres intellektuelt gjennom teologien, men for den som kommer inn i rommet, må det hellige fanges også av følelsene. Man må oppleve at det hellige er der selv om det ikke foregår noen handling der i øyeblikket. Denne opplevelsen formidler Grødem kirke.”*

Da jeg stod foran alteret av kunstner Per Odd Aarrested sist uke, var det også min opplevelse. Her er vi ved det sentrale krav vi har lov til å stille til våre lutherske kirkerom i dag: *”man må oppleve at det hellige er der selv om det ikke foregår noen handling der i øyeblikket”.*

Da jeg hørte Edvard Hoem foredra ”Meditasjoner over Mortensrud kirke”, (under utdelingen av Grosch-prisen), var det nettopp møtet med det hellige som satt igjen. Og bakgrunnen er en krass kulturanalyse, der Hoem beskriver vår tids individualisme og subjektivism, markedslogikk og pengerikdom, med Hoems ord: *”individualismen blir en forsvarsstrategi mot kommersialismen og det trendtyranni som trugar med å utsette all autentisk eksistens, og alle fundamentale menneskelige behov*

Hoem spør: *”Når ein ikkje ser seg sjølv i den andres liv, oppstår det store spørsmålet: er eg verkeleg nokon? Individet stengjer seg, fordi det strevar med å halde fast sin individualitet og identitet. Men i dette strevet oppstår det mest fundamentale behovet: menneskets lengsel etter fellesskap.”*

Jeg forsøkte å formulere noen linjer til Kirkemøtetema i 2001, om den åpne kirke, som kanskje fortsatt har bærekraft i møte med Edvard Hoems utfordring.

”En ÅPEN kirke er der for alle som søker den treenige Gud. Budskapet om Jesu død og oppstandelse er det tydelige sentrum. Her skal mennesker kunne søke i alle livssituasjoner og i all slags forfatning, med alle slags tydelige og utydelige spørsmål og livsproblemer. Alle skal kunne kjenne seg som del av et omsorgsfullt fellesskap. Fordi livet i kirken nettopp handler om å høre til.”

Våre Lutherske kirker er fremfor alt koinonias/communio rom – FELLESSKAPETS ROM.

I dette fellesskapets rom står vi foran det hellige. Jeg vil avslutte med Edvard Hoems ord, som er gyldige for flere kirkerom enn det han beskriver, Mortensrud kirke i Oslo:

”Kyrkjebygningen blir da ein møtestad mellom det livet som enno ikkje er levd og det som forankrar oss til fortida. Bygningen forløyser den forteljinga som ikkje er erkjent og vekker til liv den vi har gløymt. Den spleisar vår notidshistorie til tradisjonen og minner oss om tidenes skiftande gange. Den varige steinen mot det flyktige og skjøre glaset, det tunge mot det luftige, det som murar oss inne og det som opnar seg for oss, det massive mot det transparente, alt dette skaper eit spenn og ein motivasjon for ei større tankeflukt. Bygningen inviterer til eit oppbrot. Samtidig understrekar det enkle inntrykket, og i mange samanhengar funksjonelle inntrykket at sjølve livet er pågåande og direkte, det er noko vi ikkje slepp unna, vi må rett og slett leve det, slik som det eingong er. Vi er i denne verda, i denne tida, i denne naturen, og det som er når oss med mange røyster samtidig. Om arkitektur, som det er blitt sagt, er frosen musikk, er eit kyrkjeskjip som det i Mortensrud ein polyfon konsert med mange og disharmoniske røyster. Det er ikkje einstemt og heller ikkje samstemt eller reinstemt. Kyrkja feirar det som er vår tids livskjensle, formidlar eit menneskesyn, fortel om oss, og om vår tid. Ein kan spørja om det ikkje er det som også er den djupaste meining i den forteljing som messa eller gudstenesta kan fortelja, nemleg at den fortel om oss, der vi står framfor det heilage.”

(Frå Meditasjoner over Mortensrud kirke. Et foredrag av Edvard Hoem. Oslo Militære Samfund, Oslo, 18.januar 2001. Chr.H GROSCHE selskapet. ISBN 82-91773-11-4)